

Sborník "Ideologie und Gesellschaft in hohen und späten Mittelalter", vycházející jako osmý svazek studií z historiografie NDR, je v podstatě jakýmsi resumé nebo chceme-li výslednicí 30 let práce východoněmeckého medievalistického dějepisce a podává přehled hlavních záběrů, které se staly v této oblasti pro německou marxistickou medievalistiku určující. Přes svoji zdánlivou tematickou pestrost je sborník zaměřen na základní problematiku proměn vývoje středověké společnosti v období vrcholného a pozdního feudalismu a to zejména v oblasti ideologické a sociálně ekonomické.

Problematika feudalismu, jeho vzniku a vývoje, má v marxistické historiografii své opodstatněné místo jako součást kontinuity vývoje lidské společnosti. Není chápána izolovaně jako svébytný, ničím nepodmíněný jev, ale tvoří pevnou součást dialektiky historického procesu. Historiografie NDR se v tomto směru výrazně zaměřila na prokázání kontinuity středověku v návaznosti na novou dobu a dále na krizové jevy středověké společnosti, projevující se v ideologické sféře. Neméně velký význam klade však historiografie NDR na otázky vzniku raných prvků předkapitalistického charakteru v ekonomické struktuře pozdního feudalismu.

V první části sborníku, která tvoří úvod do problematiky (E. Werner, K.P.Matsche), jsou vymezeny tematické okruhy, které charakterizují celkové zaměření historiografie NDR v rámci obecných dějin feudalismu. Jedná se zejména o otázky slovanské politiky, vztah německé říše k západním Slovanům, vznik komun a měšťanstva v západní Evropě, proměny středověké ideologie dokumentované ortodoxní církevní politikou a hlavně studium heretických vlivů. Problematika středověké hereze byla ostatně hlavním tématem X. mezinárodního historického kongresu v Římě v roce 1955. V rámci východoněmecké historiografie došlo také k výraznému přehodnocení německé říšské ideologie středověku na modelu struktury německého státu v období vlády sálské a hohenstaufské dynastie. Zde přináleží velké ocenění pracím E. Müllera-Mertense a G. Kocha, které se svým významem staly základními studiemi v mezinárodní medievalistice.

Další výraznou oblastí, na které se dějepisce NDR podílí analýzou, je otázka agrárních dějin, dějin zemědělské výroby, která byla pro raný a vrcholný středověk určující. Zde se vytváří přirozený kontakt i na dějiny sociální a tím i na otázky třídního boje za feudalismu. Agrárním dějinám byla věnována zasloužená pozornost v roce 1982 na VII. historickém kongresu v Berlíně, kde byl zejména zdůrazněn faktor mimoekonomického přinucení jako konstitučního a systémově určujícího prvku feudalismu (Müller-Mertens, Werner).

Ideologická sféra středověku je ve sborníku zastoupena pracemi H. Sproemberga, E. Wenera, B. Töpfera a G. Kocha.

Nejúžeji se dotýká problematiky středověké hereze studie H. Sproemberga o vlivu manicheismu na kacířské směry západní Evropy. Autor sleduje složitou cestu tohoto původně orientálního učení, přes Malou Asii a Balkán (otázka bogomilství), až do západní Evropy. Je zde velmi zdařile prokázána kontinuita a vzájemná provázanost tohoto východního učení na heretické hnutí západoevropského

středověku a Sproemberg v myšlence manicheismu spatřuje kořeny zásadních heretických sekt západní Evropy 12. a 13. století (kataři, valdenští aj.). Sproembergovi se také podařilo ukázat velmi hlubokou a de facto rozhodující vazbu heretických hnutí na ideologii lidových mas, projevujících tímto způsobem odpor vůči církevní ideologii v rámci sociálních protikladů.

Práce E. Wenera, která hodnotí ideologii a společnost evropského středověku 11. století, si klade za cíl v mnohém širším záběru zhodnotit charakter zejména církevní ideologie, soustředěné kolem význačných klášterních center té doby (Cluny). V 11. století dochází v církvi k celé řadě strukturálních i ideologických změn ztělesněných v reformních hnutích uvnitř církve. Werner si také klade otázku po smyslu a funkci ideologie ve společnosti jako takové a označuje ekonomický determinismus jako rozhodující kritérium pro vznik ideologie jednotlivých tříd, vrstev nebo jednotlivých skupin společnosti. Ve svém hodnocení celkového duchovního niveau 11. století se dotýká otázek nejenom reformního hnutí přímo v církevní struktuře, které se mnohdy dostává do podoby hereze, ale velkou pozornost věnuje i heretickým lidovým hnutím. Svoji studii opřel zejména o prameny francouzské provenience.

Na podobný problém vztahu církevní politiky a lidových hnutí středověku naráží ve své studii i B. Töpfer, který si otázky všímá z aspektu tzv. hnutí za "boží mír" (Gottesfriedensbewegung), doktríny hlášané oficiální církevní ideologií. Tato církevní mírová idea se však pro lid nejeví jako reálná síla. Tento protiklad mezi reformní církevní ideou a skutečnou snahou lidových mas po zlepšení sociálně ekonomických faktorů jejich života vede pak k posunování ideového smyslu a vztahu mezi reformním hnutím církevním a hnutím lidovým, které přerůstá rámec pouhé ideje a mění se v reálný odpor vůči stávajícímu uspořádání feudální společnosti.

U G. Kocha se pak setkáváme s velmi precizní a hlubokou analýzou otázky proměn ideje německé říše v období vlády sálské a hohenštaufské dynastie. Autor ve své studii sleduje proměny říšského titulu od ideje podmíněné myšlenkou dynastickou, po nadčasovou ideu říšskou jako jednotícího univerzalistického celoevropského prvku. Seznává zde jednoznačně stopy vlivu byzantské a římské legislativy. Velkou pozornost pak věnuje otázce kanonizace císaře Karla Velikého v letech 1152 a 1165 a zabývá se diskusí o problému tzv. sakrálního království, považovaném některými badateli za určitý ideový vklad germánského vlivu na říšskoněmeckou ideu. G. Koch popírá ale vliv germánského elementu a akceptuje v tomto směru vlivy křesťanské ideologie. Velmi pozitivně hodnotí štaufskou ideu německého státu, jež podporuje státoprávní reformy a snaží se upevnit zemi vnitřně, ale dostává se do kolize s univerzalistickou myšlenkou německého státu. Touha sjednotit v císařské koruně Německa jedinou světskou moc jako protipól moci papežské, nemohla být duchovní silou pro upevnění tzv. "regnum Teutonicum", ale naopak umožnila uvolnění vazeb správně právních a zapříčinila postupnou decentralizaci říše.

Dalším okruhem problémů medievalistiky NDR zůstává oblast sociálně ekonomická, která tvoří nedílnou jednotu s aspektem ideologickým. Tato tematika je reprezentována ve sborníku pracemi E. Wenera, M. Erbstässera, K. Fritze, K. Czoka, E. Uitzové, G. Mothesové a B. Töpfera.

Stat' E. Wenera o ekonomicko sociálních strukturách 10. a 11. století řeší otázku komplexní analýzy zásadních změn na poli sociálně ekonomickém, které přerůstají do rozvinuté fáze feudalismu. Autor se teoreticky zamýšlí nad problémem struktury jako obecné kategorie, jaké postavení a význam má z aspektu marxistické historiografie. Jedná se o jakýsi průřez vývojem určitého systému daného v určitém časovém zlomu. Je nutné si uvědomit, že strukturální dějiny v marxistickém pojetí historického procesu jsou dějiny vztahů mezi třídami a vrstvami, spoluurčované formami vlastnictví.

Strukturální analýza raného feudalismu je spojena zejména s otázkami agrárními, jako určujícím faktorem charakteru základní výroby raného středověku. Werner zkoumá dále velmi podrobně třídní rozložení společnosti a vznik měst - zde se opírá převážně o italskou pramennou základnu. 11. století pro něho tedy reprezentuje období prudké přeměny struktur, které trvá až do 13. století. Tyto změny se však neprosazují automaticky, ale na základě třídních protikladů, které předurčují posun společnosti do vyšší etapy vývoje. V tomto období se konsoliduje osobní vlastnictví (kategorie soukromého vlastnictví), které se nerozlučitelně stává podmiňujícím faktorem moci. Příčiny těchto strukturálních přeměn vidí Werner zejména v technickém zlepšení výrobního procesu, v alodizaci výrobních prostředků a práv. Velkou roli zde sehrává systematický rozvoj měst a s tím spojený nový sociální a ekonomický pohyb a rozvoj.

Druhý příspěvek téhož autora nás seznamuje se specifickými otázkami sociálně ekonomickými, tentokrát na poměrně malé ploše benátské republiky v období 13.-15. století. Werner zkoumá otázku formování se prvků raného kapitalismu v Benátkách na základě detailního rozboru lokálních pramenů. Sleduje obchodní politiku Benátek v průběhu několika století, analyzuje charakter jejího vývozu a obchodního kontaktu s ostatní Evropou a zkoumá podíl této ekonomické prosperity na hospodářském růstu města. Charakterizuje podstatu raného kapitalismu jako typ ne tak čistě vyhraněný jako předmonopolní stupeň. Tato forma raného kapitalismu není ještě určována výrazně obecně platnými prvky, ale mění se místo od místa a je dána příznivou geografickou polohou země spolu s politickým faktorem. Je v něm ukryta možnost přechodu ke klasické kapitalistické produkci. Příkladem takovéto fáze předkapitalistického stadia vývoje se tedy Wernerovi jeví Benátky - jako velmi slibné centrum pro pokrokový ekonomický rozvoj. V průběhu vývoje města se však ukázalo, že Benátky nebyly schopny plně akceptovat nové prvky výroby a ani samy vytvořit novou. Příčiny shledává Werner v určité politické izolovanosti Benátek, která byla příčinou malého vlivu na politicko-ekonomickou situaci celé Itálie. Velkou úlohu v tomto ustrnutí na základě předkapitalistických vztahů sehrála teritorializace italského území, která byla velmi hluboká a byla příčinou neexistence jednotného národního státu. Postupem doby pak dochází k určité refeudalizaci sociálně ekonomických vztahů, zatímco silné a jednotné národní státy západní Evropy nastupují svoji cestu ke kapitalismu.

Studie M. Erbstössera nás zavádí do otázek analýzy selského stavu v Německu koncem 11. století. Práce se soustředí na rozbor funkce velkostatku a řeší sociální strukturu uvnitř této ekonomicko-výrobní jednotky. Dostí zajímavá je sociologicky výrazně zaměřená studie K. Fritze, který na poměrně malé ploše zkoumá podstatu,

rozvrstvení a ekonomicko-sociální postavení plebejské vrstvy v hanzovních městech 14. století. Problematika měst je také hlavním tématem studie K. Czoka, který přináší velmi zajímavou úvahu o upřesnění kategorie tzv. cechovních bojů, či revoluce cechů v pozdně středověkých městech. Šhledává tento termín historicky nepřijatelný z důvodu příliš úzkého pojetí sociálního boje tohoto druhu. Zdůvodňuje oprávněnost širšího, adekvátnějšího termínu měšťanského boje, poněvadž je nutno rozlišovat přesnější určení střetů sociálních a politických. Zatímco boje politické se ve městech soustředí většinou do vládnoucích vrstev, boje sociální svým charakterem již předznamenávají srážky dvou tříd - patricijů a plebejců.

Poslední tři studie sborníku mají společné téma určené otázkou lidových hnutí revolučního charakteru v rozmezí 14. a 15. století. E. Uitzová rozebírá problém sociálního hnutí ve Francii v letech 1356-1358 a G. Mothesová přispívá analýzou anglického selského povstání v r. 1381. Širší studie B. Töpfera pak velmi zasvěceně seznamuje s otázkami lidového hnutí a společenského pokroku 14.-15. století v západní a střední Evropě. Velmi cenné jsou zde úvahy o sociálně ekonomickém významu měst, typologie lidových revolučních hnutí, kdy značnou pozornost autor věnuje úloze husitství v kontextu analýzy organizovaného odporu lidových mas.

Z celkového pohledu je nutno říci, že sborník prací historiografie NDR je ukázkou vysoce odborného tvůrčího přístupu k řešení základních problémů evropské medievalistiky.

© Dagmar Baumannová, 1991